

A tanári ragadványnevekről

1989-ben a rendezők felkérésére előadást tartottam a bonyhádi öregdiákok szövetségének szokásos évi találkozóján a 30-as évek bonyhádi diáknyelvéről. Valószínűleg a rendezőknek Rácz Endrének a Magyar Nyelvőr 1987. évi 2. számában megjelent "Diáknyelv Pápán a 30-as években" c. tanulmánya adta az ötletet. Rácz Endre úgy oldotta meg a pápai diáknyelv bemutatását, hogy más iskolák, főleg a református gimnáziumok korabeli nyelvhasználatával és a mai diáknyelv szavaival szembesítette jellegzetesebb szavait. Én előadásomban arra nem vállalkoztam, hogy bemutassam, egy-egy bonyhádi diáknyelvi szó hogyan hangzott akár csak a szomszédos városok vagy községek, Dombóvár, Szekszárd és Pécs iskoláiban, már csak azért sem, mert alig-alig van ezekre adatom, arra azonban törekedtem, hogy lehetőleg hiánytalanul bemutassam a diáknyelvi szókincsünket és azt szembeállítsam a mai diáknyelv szó- és kifejezőképességével. Nem volt könnyű e szókészlet bemutatása, ugyanis szinte minden osztálynak voltak sajátos szokásai, annak megfelelően szavai és kifejezései, amelyeket csak ők használtak. Nagy mértékben segített a szókészlet megismerésében annak idején az, hogy 8 évig a diákotthonban laktam, s ott szinte minden osztály minden dolgáról tudtunk, következésképpen a szavaikat, kifejezéseiket ismertük. Ismertük azokat a ragadványneveket, amelyekkel tanuló társaikat megnevezték, a tanáraink ragadványnevét pedig mindenki ismerte, hiszen azokat előttünk járó tanulók adták, mi átvettük, s megtartottuk még jó néhány nemzedék számára.

Említettem, hogy a 30-as évek bonyhádi diáknyelvét szembesítettem a mai diáknyelvvél, a különbségeket nagyon erősen kiemeltem.

A legszembetűnőbb különbségnek azt találtam, hogy a régi diáknyelv szókincsében és kifejezőképességében is mennyire szegényebb volt, mint a mai nyelv. Ez a különbség azonban a ragadványnevek között is fennáll. Egy darabig azt gondoltam, itt pusztán annyiról van csak szó, hogy a mai mamutiskolákkal szemben állnak a 30-as évek viszonylag kis létszámú iskolái. A bonyhádi gimnázium akkori 300 - 320 fős létszáma a mai 800 - 1000

fős iskolai létszámokhoz képest nyilvánvalóan kevesebb nevet hoz a felszínre. Ha azonban felállítjuk a százalékos arányokat, akkor kiderül az, jóval kevesebb ragadványnév élt akkor a nyelvhasználatunkban, mint ma. Egy adat ennek igazolására kevés, mégis elmondom, mert az arányokat, ha durván is, mutatja. Az én osztályomban 1936/37-ben, a 6. osztályban 21 volt a tanulólétszám. A 21 tanulóból 9-nek volt gúnyneve vagy bókneve. Az egyik nyíregyházi gimnázium 2. osztályában elvégeztettem ezt a vizsgálatot. Az eredmény: 31 tanulóból 24-nek van gúny- vagy bókneve, 5 tanulónak azonban két neve van, 3-nak pedig 3. Valószínű, hogyha más osztályokat vetnénk össze, más lenne az eredmény, az azonban valószínű, hogy a mai osztályokban minden számitásban, minden szembeállításban jóval több ragadványnevet találunk, mint a 30-as évek osztályaiban. Ebben, mint a két korszak szókészlete közötti különbségben, több körülmény közrejátszik. Mi az iskolában és a diákotthonban éltük a diákeletünket, a városka társadalmi életében, szokásaiban, szórakozásaiban nem vehettünk részt. Élményeink szinte mind az olvasmányainkból valók, kevésbé a filmekből és a rádióból. Hiszen moziba csak egyszer mehettünk hetente, rádiót is csak szombaton és vasárnap hallgathattunk. A mai diák benne él lakóhelye társadalmában, annak szórakozási, sportolási és művelődési lehetőségei az övéi is. A mozi, a színház, a rádió, a televízió szinte állandóan a rendelkezésére áll. S hogy ezek mennyire hatnak a ma diákjára, az ezekből merített ragadványnevek igazolják talán a legjobban. Ezekhez járul még a szabatosságra, a fegyelmezetlenségre való hajlama, továbbá egy kis kegyetlenség, erőszakosság és pimaszság, másfelől a hízelgés, az ő szavukkal, a pedálozás. Ezért lett a ragadványnév melegégya az iskola.

S ezek után hogyan festenek a tanároknak, a nevelőknek a dott ragadványnevek, a csúfnevek és a bóknevek?

Egyetlen szelet a nyelvhasználatban, amelyben a múlt diákja nem szorul a ma diákja mögé. Különbségek természetesen itt is vannak, de ezek általánosságban nem mennyiségi különbségek. A tanárok zömének akkor is volt ragadványneve, vagy ahogy Ürdög Ferenc nevezi, említőneve, ma is van, s ez valóban említőnév a diák számára, mert csak olyan esetben használhatta, ha a

tanár nem hallotta. A diáknevek, a falusi nevek és egyéb ragadványnevek, ha elvesztik az erős érzelmi töltésüket, sokszor szólító névvé vagy becéző névvé válnak. A tanári nevek a diák számára csak említőnevek lehetnek.

Vegyük szemügyre a különbségeket?

A régi tanárnevek nagyon hosszú életűek voltak a nyolcosztályos gimnáziumokban, s nagyon ritka eset volt az, ha valakinek a neve megváltozott. Ha ez bekövetkezett, a régi név ott élt az új mellett. A némettanárunkat, mivel a Szepességből jött, Cipszernek, sőt Lőcsilábú Cipszernek neveztük. Egy időben azonban a II. osztályban magyart tanított. Az olvasmányanyagban ott szerepelt Arany János Keveháza c. verse. Olyan érdekesen és érzékletesen adta elő a verset a tanulóknak, különösen ezeket a sorokat: "Add meg magad jó Detre szász" stb., hogy ezekben az osztályokban elkezdtek Detre szásznak vagy Szász Detrének nevezni. Több tanárunk nevének okát nem tudtuk, egyszerűen szálltak a nevek nemzedékről nemzedékre. A 15 - 20 évvel előttünk végzett öregdiákok sem tudták, ők is örökölték. Miért neveztük egyik tanárunkat Brüxinek, egy másikat Spendének, egy harmadikat Kecs-kének, nem tudtuk. A Kocsis ragadványnevet is viselője nagyon régen kapta, s amikor a diákokthozban ráfordult arra a diákra, aki fűtyörészni mert, és a kocsisok szokásáról beszélt neki, akkor világos lett a névadás oka. A régi tanárnevek hosszú életéhez nagy mértékben hozzájárult az, hogy a középiskolákban viszonylagosan állandó tantestületek voltak. Ritka dolog volt az, hogy elment valaki vagy jött valaki.

A mai tantestületekről ez nem mondható el, sok iskola szinte átjáró ház. Minden évben elmegy 4 - 5 tanár, s jönnek helyettük mások. S hamarosan kapnak valamiféle nevet a jövővények. Persze, ma is vannak tanárok, akik nagyon régen ugyanabban az iskolában tanítanak. Az egyik dunántúli államosított gimnáziumban együtt tanítottam egy olyan tanárral, aki már 20 éve tanított ott. Valamikor a 30-as években kapta a Gipsz ragadványnevet. Az ötvenes, hatvanas években is úgy emlegették a diákok, anélkül, hogy tudták volna a név eredetét. Ma is tanít Sátorajúj helyen a Lexinek nevezett tanár. Nem tudják a név eredetét, a régiektől hallották. Ugyanígy egy Ricsi néven emlegetett tanár

Miskolcon.

A mai iskolarendben a 4 éves ciklusok folytán (az általános iskola felső tagozata, a középiskola) olyan gyorsan váltják egymást a tanulói korosztályok, szinte nincsen idejük arra, hogy elődeiktől átvegyék a neveket, megtudják, mit jelentenek azok, miért kapták a tanáraik, egyszerűbb valamely megismert tulajdonságról új nevet adni.

Nincs különösebb különbség a névadási okokban, de abban igen, hogy egyes indítékok sokkal terheltebbek voltak akkor, mint most. Együttal itt kell megjegyeznem azt, hogy a névadási okok ugyan sokfélék voltak régen is, ma is, a megterhelésük azonban sokat változott az idők folyamán, ráadásul az egyes iskolavárosokban, sőt a nagyobb városokban az egyes iskolákban sem egyformán változott.

Az én iskolában az egyik tanárt Háry Jánosnak neveztük, ugyanis szívesen beszélt világháborús élményeiről (pl. a cipője sarkánál robbant fel egy gránát), de a névadásban szerepet játszott a hivatalos neve is: Zerinvári János. Egy másik tanárom, már említettem: a Szepességből jött, a Cípszer nevet viselte, de a Kevéháza tanítása hatására tanítványai Detre Szásznak hívták. A német származása azonban mind a két névben benne van. A Henrik keresztnévű tanárunkat Heini-nak hívtuk, mivel ő is a Henrik nevű osztálytásainkat így becézte. Ebben megint benne van a származás is, de a szavajárása is. A vallástanárnkat Gufti bácsinak neveztük, ui. az s-et és az sz-et f-nek ejtette. A Kocsis ragadványnév eredetéről már beszéltem, a szavajárása van benne a névben. Az egyik tanárunk nevét rövidítve használtuk. Posevitz volt a neve, mi csak Pozé-nak, de volt aki Posé-nak emlegette. Dezső keresztnévű osztályfőnökünk a Dedó vagy Dedós nevet viselte. Az első tulajdonképpen a Dezső beceneve, a másik már szavajárási szó, ui. nagyon gyakran mondta azt, hogy dedós a viselkedésünk.

Alapjában véve egy-egy névben több névadási ok olvadt össze, a szóhasználatra, a beszédmódra való utalás azonban szinte minden névben megtalálható.

A mai tanári nevekben egyre inkább a szaktárgy szerepe kerül előtérbe. A 80-as években gyűjtött nevekben háttérbe szo-

rultak a külső és belső tulajdonságra utaló nevek, kissé háttérbe kerültek a hivatalos névre, az egyéni szokásokra, az egyszeri esetekre utaló nevek, s egyre inkább előtérbe kerül a tanár szaktárgya, az azzal kapcsolatos szavajárása, a leányok körében az öltözködésre utaló nevek. Ennek a háttérbe szorulásnak a mértéke azonban nem olyan nagy, hogy névváltásról beszélhetnénk. A háttérbe szoruló névadási okok most is élnek, és így is sok név keletkezik. Sőt vannak iskolák, ahol továbbra is ezek az uralkodó névadási indítékok.

Először ezekből mutatok be néhányat.

Külső tulajdonságra utalnak: Szép Heléna, Zsebpiszok, Buga Jakab, Kenguru, Szusza (kövér, szuszogó ember), Hörcsög, Dömperke, Égérke, Gömböc, Ursula, Nauzika (idősebb szépség), Bel Ami stb.

Belső tulajdonságra utalnak: Sunyi Sanyi (egy kétszínű Sándor), Huzat Josti (allergiás a huzatra), Rettegett Irma, Aranyember, Tündérke, Etna (hirtelen haragú földrajztanár), Feledékeny Ferenc vagy rövidítve: Fefe stb.

Egyéni tulajdonságra, egyszeri esetre utalók: Mr. Huzat (ki-bejárákál), Penna (töltőtollat követel a tanulóktól), Triminyusz (aki elégtelenre felel, annak 3 mínuszt ír be, ameltett orosz tanít), Popej, Szuperdol (koll. nevelő, s minden tanulótól azt követeli, hogy hozzon egy doboz mosogatóport) stb.

A tanár hivatalos nevére utaló nevek: Kár (Varjúné), Cseres (Cserkúti), Bögöly (Göbölly a családnév), Kutyafejű (Tatár a családnéve), Répa (Répási), Blöki (B. Kiss névből a B. feloldása), Meszes (Mészáros), Saláta (Sallai), Muszka (Orosz) stb.

Életkorra utalnak: Atyus, Láng anyó, Ciráki papa, Nyanya, Csiha papa stb.

Beosztással összefüggők: Tyúkenyő (osztályfő), Dirisintér (igazgatóhelyettes).

S most nézzünk példákat azokból a típusokból, amelyek most kerülnek előtérbe.

A tanár szaktárgyával kapcsolatos elnevezések: Klorid Feri (kémikus), Vírus Gyuszi (biológus), Burza (biológus, a pástör-

táska tudományos nevének első fele), Csata Mancsi, Csatamann, Csatamen (valamennyien történészek), Lélekidomár (osztályfő), Gyök (matematikus), Ró (fizikus), Szór (angolos), Molekula (fizikus), Klóranyó, Ciányú (kémikusok) stb. Itt is van azonban néhány olyan név, amelybe több ok is belejátszik. Lombrágó (magas termetű biológus), Gyökvörös (vörös hajú matematikus) stb.

A tanár szavazására, szóhasználatára utaló nevek: Cicero (nagyon szépen beszél), Lényegileg, Komám, Pepi (szóhasználatra utalnak), Gürgöszén tanár úr (selypít), Hogvismondjam-csak stb.

Az öltözködésre, a ruhaszínre utaló nevek: Szép Ilonka (egy izléstelenül öltözködő tanárnő), Skócia (tarka kockás szoknyában jár), Zöldecске, Szürke (a ruhája színe), Kolorádó (csíkos ruhás férfi tanár) stb.

Ha a neveket szófaji és alaki szempontból vizsgáljuk, nem találunk különbséget a régi és a mai nevek között.

Az uralkodó szófaj a főnév. A fiatalság mindig szívesebben fejezte ki azt, milyen valaki, metaforával, mint melléknévvel. A főneveknek szinte minden fajtája megtalálható. Zömmel köznevek, gyakran rövidítve vagy kicsinyítő képzővel: Boci, Pintyőke, Bajsz, Egérke, mások szóösszetételben: Bukfencke, Lélekidomár, Klóranyó, Méregkeverő, Szövegláda stb. Anyagnevek, növény- és állatnevek, szakszók vannak köztük: Kenguru, Nyúl, Répa, Klorid, Tangens, Holló, Moszat stb.

A tulajdonnevek zöme személynév alapformában, becézve vagy rövidítve: Nauzika, Kalambó, Ursula, Tróné, Brandi, Poze, de vannak köztük földrajzi nevek, gyártmánynevek: Skócia, Vezúv, Etna, Szuperdol. Érdekes forma a becenév -s képzővel: Arankás, Marikás. A tanulók szerint a képző ezekben pejoratív jelleget ad a névnek. Sok közöttük az idegen név, sok a jelzős szerkezet: Maruszja, Joszip, El Greco, Huzat Joszti, Sunyi Sanyi stb. A nevek forrásai között az ókori ismeretektől napjaink tévé meséig szinte minden megtalálható.

Az egyéb szófajú nevek közül a melléknévi és ezek becézett változatai fordulnak elő nagyobb számban: Kopasz, Dagi, Szeplős, Szepi, Kutyafejű, Zöldecске stb. Néhány ragos mellék-

név is van: Lényegileg, Sürgőssen, és van egy mondat is: Hogy-ismondjamcsak.

Az egyéni nevek mellett van néhány egész tanári karra utaló név: Maffia, Banda stb.

Befejezésül: 2 - 3 évvel ezelőtt több helyről is kaptam egy 230 - 250 szót tartalmazó diáknyelvi szótárt, amely kézírással terjedt a diákok között. Ebből a szótárból hiányzanak az ízléstelen, a durva diáknyelvi szók. Nagyon örvendetes dolog ez. A tanári ragadványnevek között a külső és belső tulajdonságra utaló nevek háttérbe szorulása és az elnevezések szakra utalása valószínűleg ugyanerre a folyamatra biztosíték.

Bachát László

Sztálin és Ékkő Lola

Azok a társadalmi és politikai változások, amelyek révén immár a Magyar Köztársaságban élünk, számos nyelvi, pontosabban nyelvhasználati jelenséggel is jártak, illetőleg járnak együtt (vö. Tolcsvai Nagy Gábor: "Nyelvében él a nemzet". Hittel II 1989. , 15. sz. 54-5; Szende Tamás: A politikai kultúra néhány nyelvhasználati-pragmatikai vonatkozása (1957-1988). Nyr. CXIV 1990. , 22-30). Az efféle jelenségek nemcsak a nyelvészek figyelmét keltik föl, hanem nemegyszer magukét a nyelvhasználókéét is. Draskóczy Török Gábor - aki a szakirodalomban Török Gábor - például Magánháborgás egy ékezetért? című írásában Sztálin nevének helyesírásával foglalkozik (Népszava 1988. november 28.). A napilap adta lehetőségeknek megfelelően helyesírástörténeti okokkal és helyesírási analógiákkal bizonyítja, hogy a nevet Sztalin-nak kellene írni. "Miért e tündöklő kivétel?" - kérdezi, s szakrális helyesírásmódnak ítéli a Sztalin alakot nyelvtörténeti adalékok alapján. - Az Élet és Irodalom című hetilap 1990. június 1-jei számában Balla László (ungvári olvasó) arra emlékeztet, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi helyesírási szabályzata " ... törvénné tette a két világháború közti és a moszkvai magyar kommunista e-